

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

6-2025
FILOLOGIYA

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Muloqotning psixologik tamoyillari xususida	90
M.M.Kaxarova	
Til va nutq tushunchasi	97
M.M.Kaxarova	
Konsept va u bilan bog'liq terminlar xususida.....	103
E.V.Yugay	
Clarity and accessibility as drivers of scientific impact in academic writing.....	107
D.I.Sattarova	
Siyosiy matnlarda intertekstual unsurlar va ularning kommunikativ ahamiyati	112
G.U.Yuldasheva	
Ingliz va o'zbek tilshunosligida "Baxt" va "Baxtsizlik" konseptlarining o'rganilishi.....	117
G.U.Maxmudjonova	
O'zbek tilida orfoepik me'yorlarni avtomatlashtirishning muammolari va yechimlari	123
Sh.R.Askerova	
Metaphor and its types in modern french.....	127
H.U.Davlatova	
Tilshunoslikda nutq ontogenezining psixolingvistik tadqiqi va uning ilmiy-nazariy asoslari	131
Z.S.Kenjayev	
Boysun tumani oronimik tizimida zoonim komponentli oronimlar.....	138
A.R.Kosimov	
Критическое отношение к собственной педагогической практике.....	143
M.Ш.Бахриддинова	
Антропоцентрический подход в переводе и влияние когнитивных и культурных факторов на восприятие	146
Ч.Х.Чамолов	
Иртиботи забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ	151
X.P.Murtozoev, M.A.Ubaydullozoda	
Ҳодисаи савтии ҷойивазкунии овозҳо дар ашъори намояндагони сабки Хуросонии адабиёти тоҷику форс.....	158
X.J.Sayfullayev, F.M.Ulasheva	
Frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari	164
S.A.Toshmatova	
Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romanida milliylik ifodasi: realiyalar va ularning inglizcha tarjimadagi talqini	171
S.M.Muminov, Sh.D.Muxtorova	
Data jurnalistikasi va uning ma'lumotlar tahlilida tutgan o'rni (internet nashrlari misolida)	176
U.To'rayeva	
O'zbek tili grammatikasining zamonaviy o'qitilish usullari: muammo va yechimlar.....	182
H.U.Davlatova	
Nutq ontogenezining lingvistik tadqiqi	187
I.V.Xoldarova	
Raqamli texnologiyalar asosida boshlang'ich ta'limda ona tili o'qitish metodlari	195
N.ShAbdullayeva	
Teaching the use of thesauruses to english as a foreign language learners: pedagogical approaches and lexical development	198
M.O.Obilov	
Kognitiv sxemalar va freymilar: akademik matn yaratishda shaxsiy tajribaning roli	207
N.Sh.Abdullayeva	
Innovative approaches to teaching english as a foreign language: contemporary methodologies and digital integration	212
Z.A.Akbarova	
Inson dunyo qarashi olamni modellashtiruvchi sifatida	219
I.B.Xabibullayev	
Said Ahmadning "Azroil o'tgan yo'llarda" hikoyasidagi oilaviy munosabatlarda psixofiziologik holat tasviri.....	222
M.X.Hakimov	
Implitsitlik kategoriyasi xususida	227

UO'K: 811.222.8

ИРТИБОТИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЎЗБЕКӢ
TOJIK VA O'ZBEK TILLARINING O'ZARO ALOQASI
ВЗАИМОСВЯЗЬ ТАДЖИКСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ
INTERCONNECTION OF THE TAJIK AND UZBEK LANGUAGES

Чамолов Чумъабой Ҳисенович

Чамолов Чумъабой Ҳисенович – доктори фалсафа оид ба фанҳои филологӣ (PhD),
дотсенти кафедраи забоншиносии Донишгоҳи давлатии Фарғона. E-mail:

Аннотатсия

Дар дунё забонҳо мақоми хоси лингвистии худро соҳиб мебошанд. Дар ҷомеа забоне, ки нисбат ба дигар забонҳо мақому мартабаи баландеро соҳиб аст, албатта, ба дигар забонҳо таъсири амиқро боқӣ мегузорад. Дар ин мақола иртиботи забони тоҷикӣ ва ўзбекӣ, таъсири забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ ва сабабҳои он дар сатҳи фонетикӣ ва морфологӣ мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст.

Annotatsiya

Dunyo tillari o'ziga xos lingvistik maqomga ega. Jamiyatda boshqa tillarga nisbatan yuqoriroq mavqe va martabaga ega bo'lgan til, tabiiyki, boshqa tillarga ham chuqur ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada tojik va o'zbek tillarining o'zaro aloqasi, tojik tilining o'zbek tiliga ta'siri hamda bu jarayonning fonetik va morfologik darajadagi sabablari muhokama va tahlil qilingan.

Аннотация

Языки мира обладают своей особой лингвистической значимостью. В обществе язык, занимающий более высокое положение и статус по сравнению с другими языками, естественно, оказывает на них глубокое влияние. В данной статье рассматриваются взаимосвязи таджикского и узбекского языков, влияние таджикского языка на узбекский, а также причины этого процесса на фонетическом и морфологическом уровнях.

Abstract

Languages of the world possess their own unique linguistic significance. In society, a language that holds a higher status and position compared to others naturally exerts a profound influence on them. This article examines the interrelation between the Tajik and Uzbek languages, the influence of the Tajik language on Uzbek, and the reasons for this process at the phonetic and morphological levels.

Калидвожаҳо: забон, иртиботи забонӣ, сатҳи фонетикӣ, сатҳи морфологӣ, морфема, соза, пешванд, пасванд, суффиксоид, аффиксоид, калимасозӣ.

Kalit so'zlar: til, til aloqalari, fonetik daraja, morfologik daraja, morfema, so'z yasovchi birlik, prefiks, suffiks, suffiksoid, affiksoid, so'z yasash.

Ключевые слова: язык, языковые связи, фонетический уровень, морфологический уровень, морфема, словообразующий элемент, префикс, суффикс, суффиксоид, аффиксоид, словообразование.

Key words: language, linguistic connection, phonetic level, morphological level, morpheme, word-forming element, prefix, suffix, suffixoid, affixoid, word formation.

САРСУХАН

Таърихи таҳаввулоти забонҳои дунё ба таърихи соҳибзабонон саҳт пайванд аст. Пӯшида нест, ки забони форсии тоҷикӣ аз забонҳои қадима, аз ҷумла порсии қадим, авастоию паҳлавиву суғдӣ сарчашма мегирад ва дар дарозии қарнҳои зиёд то кунун якҷанд марҳалаи рушдро аз сар гузаронидааст. Ҳар як марҳалаи рушди забон аз бақову пайдорӣ, паҳноии домангустарӣ ва мавриди истифодаи умум қарор гирифтани забони форсӣ гувоҳӣ медиҳад ва ин боис ба забонҳои ақвоми дигар низ бетаъсир намондааст.

Мардуми тоҷику ўзбек асрҳои зиёдед, ки ҳаёти тавъамдоранд ва ин муштаракии зиндагӣ дар забони ин ду халқ ҳам акси худро ёфтааст. Забони ўзбекӣ, ки яке аз шоҳаҳои

забони туркӣ маҳсуб меёбад, аз забони қадимаи хеш сарчашма мегирад ва Шоири халқии Ўзбекистон, Қаҳрамони Ўзбекистон Эркин Воҳидов таъкид менамояд, ки халқи ўзбек аз забони арабӣ ва форсӣ баҳрааманд гардида, ҳеҷ чизро набохтааст. “Забони ўзбекӣ аз се дарё об нӯшидааст. Истилоҳоти динӣ, илмӣ, иҷтимоӣ, асосан, аз забони арабӣ, номи асбобҳои корӣ, вожаҳои ифодакунандаи хунармандиву каломи дорои услуби баланди шеърӣ аз забони форсӣ, вожаҳои ифодакунандаи ҳаракат бошад, асосан аз забони туркист. Аксари калимоти ўзбекӣ, арабӣ ва форсӣ дар забонамон баробар мавриди истифода қарор доранд... Оллоҳ (арабӣ), Худо (форсӣ), тенгриӣ (туркӣ), қалб (арабӣ), дил (форсӣ), юрак (туркӣ)...” [1.123].

Дар ҳақиқат, агар ба таркиби луғавии забони ўзбекӣ назар андозем, хеле рангин аст ва ин забон ҳам якчанд марҳалаҳои рушди худро аз сар гузаронда, аз якчанд сарчашмаҳое, ки зикрашон дар боло рафт, баҳрааманд гардида, дар таркиби луғавӣ ва захираи асосии худ бисёр калимаҳои форсии тоҷикиро ба сифати калимаҳои иқтибосӣ қабул намуда, онро имрӯзҳо ҳам ба таври васеъ мавриди истифода қарор додаанд, ки чанде аз онро ин ҷо баррасӣ менамоем.

ТАҲЛИЛИ МЕТОДҲО ВА АДАБИЁТ

Барои мушаххас намудани мавзуи мазкур, пеш аз ҳама, метавон ба адабиётҳои илмӣ-оммавӣ, бадеӣ ва соҳавӣ, ки дар даврони мухталиф таълиф гардидаанд, назар андохт. Зеро ин сарчашмаҳои хаттӣ далеле ба таркиби луғавии забон дар асрҳои гуногун мебошанд ва ба усули муқоиса мушаххас метавон кард, ки дар қадом аср қадом вожаҳои тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ ва қадом вожаҳои ўзбекӣ дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Нақши луғатҳои тафсири низ дар баррасии мавзӯ ба мо кӯмак хоҳанд кард. Аз ин рӯ, мо зимни омодамоии мақолаи мазкур луғатҳои “Фарҳанги забони тоҷикӣ” дар ду ҷилд [2] ва “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” дар панҷ ҷилд [3] мавриди истифода қарор додаем.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲО

Ҳар забон махсусиятҳои савтии хос дорад, ки соҳибзабонон онро, пеш аз ҳама, аз модар меомӯзанд. Ашхосе, ки бо ду ва ё зиёда забон имкони гуфтугӯ қарданро дорад, инро ба зудӣ эҳсос мекунад. Дар ҳодисаҳои савтӣ тавлиди овозҳои садоноку ҳамсадо, ҷойивазкунӣ (метатеза), монандшавӣ (ассимилятсия), дуршавӣ (диссимилятсия), афзоиш, коҳиш, бадалшавӣ, таҳфиф, афтодан ва ё худ ихтисоршавии овозҳо мақоми махсусро соҳибанд, ки хусусиятҳои савтии ҳар забонро муайян мекунад. Вақте кас бо забони ғайр гуфтугӯ қардан мехоҳад, баъзе махсусиятҳои овозии он забонро риоя қарда наметавонад ва беихтиёр онро ба хусусиятҳои овоии забони модарии хеш мувофиқ намуда, талаффуз мекунад, ки дар натиҷа базарда ва ё иҷборан талаффуз қардан (аксент) ба мушоҳида мерасад. Ҳамин гуна ҳодисаҳои овозӣ дар вожаҳое, ки аз забони тоҷикӣ ва ё арабӣ ба забони ўзбекӣ чун калимаҳои вомӣ гузаштаанд, хеле зиёд ба чашм мерасанд. Сабаби ба тағйироти савтӣ дучор омадани вожаҳои тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки тавассути тағйир додани овозҳои садонок ва ё ҳамсадоҳо ҳамнишинии овозҳо аз ҷиҳати савтӣ таъмин шудаанд ва онро пойгоҳи талаффузи ўзбекӣ номидан мумкин аст.

Сабаби дигар ин аст, ки вожаҳои тоҷикии лаҳҷавӣ пеш аз ҳама байни мардумони таҷоиву ҳамсоияи ду халқу миллат дар муомилот васеъ истифода гардида, батадрич доман паҳн қардаанд ва ҳамон шакли шевагӣ оҳиста-оҳиста ба забони адабии ўзбекӣ роҳ ёфтааст.

Дар хусуси мавҷудияти овози “ф” дар забони ўзбекӣ дар гузашта ва имрӯз ҳам бахшҳои доманадоре ба вуқӯъ меояд ва яке аз муҳаққиқони ин соҳа М. Т. Зокиров муътақид бар он аст, ки “...ба пайдо шудани овози “Ф” дар сохтори фонемаҳои забони ўзбекӣ таъсири забони арабиву форсӣ ва вожаҳои вомие, ки дар таркибашон овози “ф” доранд, сабаб гардида бошад ҳам, “ф”-и таҳти таъсири русҳо ва арабҳову форсҳо эҳёшуда аз ҳам тафовут доранд” [4.98]. Гарчанде ин овоз дар лафзи гуфториву хаттии забони кунунии ўзбекӣ мавриди истифода қарор дошта бошад ҳам, дар баъзе калимаҳои вомии тоҷикӣ табдили ин овоз ба овози “п” ба мушоҳида мерасад, чунончӣ: ка**ф**тар-ка**п**тар, ка**ф**гир-ка**п**гир, ра**ф**ида-ра**п**ида, та**ф**т-та**п**т, чарх**ф**алак-чарх**п**алак, чорсӯ**ф**а-чорсӯ**п**а, қалам**ф**ургул-қалам**п**иргул, фалахмон-палахмон ва ғ.

TILSHUNOSLIK

Роҷеъ ба табдили овози **а ба о** ва **о ба а** ҳам мунозираҳоро хеле афзудааст ва чуноне дар мақолаи “Ўзбек ва тожик тилларининг ўзаро таъсири” [5.79] муаллифон ёдовар мешаванд, зимни таъсири забони тоҷикиро ба системаи савтии забони ўзбекӣ аз назар гузаронидан, қабл аз ҳама дар забони ўзбекӣ ба масъалаи фонемаи “**о**” таваҷҷӯҳ зоҳир мегардад. Ин муаммоест, ки дар баҳши туркология боиси баҳсу мунозираҳои зиёде гардида, пайдоиши ҳодисаи “**о**”-шавиро забоншиносон аз ҳар манбаъ ҷустаанд: андоза-андаза, воҳима-ваҳима, донак-данак, дандона-дандана, пешона-пешана, думғоза-думғаза, дўлона-дўлана, дона-дана, марворид-марварид, тароша-тараша, тағора-тағара, хозонак-хазанак, хориш-хариш...

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки “...имрӯзо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони ўзбекӣ системаи садонокҳо аз 6 фонема иборатанд. Таҳти таъсири забони тоҷикӣ фонемаҳои садонокӣ забони адабии ўзбек ихтисор шуда, ба шаш адад расидааст. Дар ин система фарқ танҳо дар фонемаи **й** дида мешавад. Фонемаҳои садонок дар ҳар ду забон ҳам вобаста ба се хусусият: иштироки лабҳо, дараҷаи ковокии даҳон ва ҳаракати амудиву уфуқии забон тасниф мегарданд” [4.48].

Як гурӯҳ калимаҳои вомии тоҷикӣ, ки дар таркибашон овози **е** доранд дар забони ўзбекӣ ба **и** табил ёфтааст ва овози **й**-и тоҷикӣ, ки танҳо дар охири калимаҳо воқеъ мешавад, бо овози **и-и** оддӣ ва **ё** бо иловаи фонемаи **й** ифода мегардад: абрешим-абришим, аламангез-аламангиз, андеша-андиша, умед-умид, гиреҳ-гириҳ, дарег-дариғ, даҳлез-даҳлиз, омехта-омихта, теғ-тиғ.

Табдили фонемаи **у** ба **и** дар калимаҳои: бунафша-бинафша, гармдору-гармдори, дорухона-дорихона, нозук-нозик, тарозу-тарози ва ғ.

Табдили фонемаи **б** ба **в** дар калимаҳои: бойбачча-бойвачча, зирбак-зирвак, калоба-калава, лаблабӯ-лавлави, мошоба-мошова, набот-наввот ва ғайра хеле зиёд ба чашм бармехӯранд. Ҳодисаҳои табдили дигар овозҳои садонок ҳамсадоҳо нисбати калимаҳои мазкур камтар ба мушоҳида мерасанд, чунончӣ дар калимаҳои: шинос-шунос, бародар-биродар, тиркаш-таркаш, фирӯз-ферӯз, боб-боп, туб-туп, турб-турп, хуб-хуп, ҳасиб-ҳасип ва ғ. Дар аксар вожаҳо яке аз овозҳо дучори тағйироти савтӣ гардида бошад, дар баъзе вожаҳо ду овози як вожа баробар ба тағйирот дучор омадаанд: пӯлод-пӯлат, чароғ-чироқ, ғалбер-ғалвир, мӯйлаб-мӯйлов ва ғ.

Афзоиши овози “**й**” дар калимаҳои озмоиш-озмойиш, дидагирён-дийдагирён, дидор-дийдор, намоиш-намойиш, формоиш-фармойиш ва ғайра мувофиқ ба меъёрҳои талаффузи забони тоҷикӣ бошад ҳам, дар хат инъикос намеёбад, аммо дар навиштори ўзбекӣ инъикос мегардад. Дар калимаҳои захр-заҳар, кавш-кавуш, мағз-мағиз, тухм-тухум, турш-туруш, чатр-чатир, шармсор-шармисор, шаҳр-шаҳар, ҳазл-ҳазил ва амсоли инҳо асосан дар ҳиҷои охир байни ду ҳамсадо як овози садонок афзуда шудааст, ки ин яке аз хусусиятҳои хоси савтиёти забони ўзбекӣ буда, барояшон тарзи талаффузро осон мегардад.

Афтодани овози ҳамсадо ва садонокҳо аз ҳодисаҳои воқеии савтӣ маҳсуб ёфта, инро дар калимаҳои газанд-газан, гиёҳ-гиё, дамдуд-дамдуд, одамизод-одамзод, чукбурон-чукурон, шоҳкоса-шокоса, шаҳтут-шотут ва ғайраҳо дидан мумкин аст.

Дар аксари забонҳо бо чор роҳ вожаҳои нав сохта мешаванд ва бо роҳи сарфӣ (морфологӣ) сохтани вожаи нав яке аз роҳҳои маъмул ва серистеъмол буда, манбаи асосии тақомули таркиби луғавии забони адабии ҳар забон маҳсуб меёбад. Дуруст аст, ки “халқу миллати соҳибтамаддун ҳамеша эҳтиёҷ ба таркибу калимоти нав дорад, ҳарчанд таркиби луғавии забонашон аз садҳо ҳазор калимот иборат бошад ҳам, камӣ карда, аз дигар забонҳо вожаро бар вом мегирад” [1.53]. Иқтибоси вожаҳои эҳтиёҷӣ ҳеҷ гоҳ забонро хароб намекунад ва баръакс бою ғанӣ мегардонад.

Вожаҳои тоҷикие, ки дар забони гуфтугӯиву адабии забони ўзбекӣ умумистеъмол гардидаанд, аксар вандҳои (пешванду пасвандҳои) шаклсозу калимасозии ўзбекӣ қабул карда, шакли грамматикӣ худро тағйир дода ва тобишҳои нави маъноӣ пайдо кардаанд. Тавассути пасвандҳо сохтани калима аз усули анъанавии калимасозии забони ўзбекӣ буда, дар натиҷаи таъсири забони тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ ҳам бо усули пешвандҳои тоҷикӣ сохтани калимаҳои нав сурат мегирад. Ҳар ванду вандвожаи (аффикс ва аффиксоидҳои)

калимасоз соҳиби тобиши маъноист ва пайванди чанде аз маъмултарин вандҳои ўзбекиро ба калимаҳои тоҷикӣ мавриди омӯзиш ва тавзеҳ қарор медиҳем:

Калимасозии шакли анъанавии ўзбекӣ: реша + пасванд.

Бо пасванди “–лар”. Пасванди ҷамъбандии шаклсоз аст ва муродиф бо вандҳои –он, –ён, –гон, –ҳо-и тоҷикӣ мебошад. Ин пасванд, асосан, бо исмҳои ҳамроҳ шуда, шакли ҷамъ месозад, чун морфемаи ифодакунандаи эҳтиром ва муҳолифа низ мавриди истифода қарор мегирад. Ин вандро ба ҳамаи исмҳои ва баъзе сифатҳои, ки аз забони тоҷикӣ ба забони ўзбекӣ чун калимаи иқтибосӣ гузаштаанд, ҳамроҳ кардан мумкин аст: кўчалар, лойиҳакашлар, мастлар, мардлар, мезбонлар, мижгонлар, мижжалар, номзодлар, боболар, пандномалар, паҳлавонлар, зодагонлар, бегоналар мурдашўйлар, гўрковлар...

Бо пасванди “–сиз”. Дар сохтани сифатҳои фаъол аст. Бештар ба исмҳои ҳамроҳ гардида, сифатҳои месозад, ки ба аломат ва ё ҳосияте доро набудани ашро ифода мекунад. Ин вандро метавонем муродиф ба пешванди **бе-** и тоҷикӣ донем: пулсиз, гўштсиз, дармонсиз, ҷангсиз, жойсиз, жўяксиз, камчиликсиз, мевасиз, намаксиз, нишонсиз, номсиз, обрўйсиз, овозсиз, омадсиз...

Бо пасванди “–гарчилик” (-гар+чи+лик). Ин пасванди сермаҳсул аст, ванди –гар тоҷикӣ ва дар пайвастагӣ бо ҷузъи “–чилик” исмҳои маънӣ месозад, ин ҷо пасванди “–чилик” баробар бо ванди калимасозии “–й”-и тоҷикӣ, ки дар якҷоягӣ ванди “–гар+й” ҳосил мешавад: вайронагарчилик, намгарчилик, нобудгарчилик, сипоҳгарчилик, харобагарчилик, хафагарчилик, хуморгарчилик, хунобагарчилик, чилангарчилик, шармадагарчилик...

Бо пасванди “–чилик” (-чи+лик). Ба исму сифатҳои ҳамроҳ шуда, исми нав месозад, ки ифодакунандаи касбу ҳанар ва фаъолияти ҳолат мебошад, дар аксар маврид тобиши маъноии вандҳои “–й”, “–гарӣ”, “–парварӣ”-ро дорад: деҳқончилик, камчилик, каштачилик, кончилик, касаначилик, кулолчилик, мевачилик, меҳрубончилик, ободончилик...

Бо пасванди “–лаб”. Ин ванд аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ зарф месозад, ҳолати иҷрои амал, замон ва миқдорро ифода мекунад. Агар бо шумораҳои миқдорӣ ояд, адади номуайяну тахминиро ифода мекунад. Тобишҳои гуногуни маъноӣ дошта, ба пасванди “–ҳо”, “–й”, ба ҳиссаҳои таъкидии “ҳам” ва “низ”, пешоянди “пеш аз”, феълҳои ёридаҳандаи “кардан, шудан” муродиф мегардад: ҳафталаб, саҳарлаб, тепалаб дастлаб, ҷаканалаб, шўралаб...

Бо пасванди “–ларча” (-лар+ча). Ванди зарфсоз буда, тарзи иҷрои амал, ҳаракат ва монандиро ифода менамояд. Муродиф бо вандҳои “–она”, “–ёна”, “–гона”-и тоҷикӣ мебошад: мардларча, дўстларча, бегоналарча, кўрларча, лаганбардорларча, мастоналарча, паҳлавонларча, умидсизларча...

Бо пасванди “–лашмоқ” (-лаш+моқ): Пасванд “–лаш” ба исмҳои ҳамроҳ гардида, ҳаракатро ифода мекунад, ки ба феълӣ замони ҳозира мутааллиқ аст. Ванди “–моқ” дар баробари ба феълҳои ҳамроҳ гардидану исм сохтан, дар ҳуди феълҳои ифодакунандаи ҳаракат низ мебошад. Дар забони тоҷикӣ бо феълҳои ёридаҳандаи “кардан, шудан, намудан, гардидан”, ки маъноӣ луғавиашонро гум кардаанд ва ё хеле заиф шудаву дар феълсозӣ ва таркибсозии феълӣ ҳамчун феълӣ ёридаҳанда хизмат мекунанд, муродиф шуда метавонад: майдалаш, муштлаш, пармалаш, рандалаш, саралаш, дўстлашмоқ, сўҳбатлашмоқ, савдолашмоқ, осонлашмоқ, тезлашмоқ...

Бо пасванди “–ли”. Ин пасванд ба исмҳои ҳамроҳ гардида, сифатҳои месозад, ки ба аломат ва ё хусусияте соҳибанд. Муродиф бо пешояндҳои “бо-“, “ба-“ ва пасванди “–дор”-и тоҷикӣ: жонли, жойли, заҳарли, камонли, муйловли, намли, намунали, номли, офтобли, панжарали, паҳсали, пешайвонли, донали, умедли, хонали, чиллалӣ, шакарли...

Бо пасванди “–лик”. Ин ванд аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исми маънӣ месозад, ба исми моддӣ ҳам далолат мекунад. Он тобиши таъкидӣ дошта, дар аксар ҳолат муродиф бо пасванди калимасозии “–й” - и тоҷикӣ: зудлик, зўрлик, зорлик, жавобгарлик, жанговарлик, жаҳонгирлик, жонбозлик,

Бо пасвандҳои “–ламоқ” ва “–ланмоқ”. Ин пасвандҳои феълӣ ҳол месозанд. Пасванди “–ламоқ” муродиф ба “–кунӣ”-и тоҷикӣ ва “–ланмоқ” баробар ба феълӣ ёвари **кунонидан (кунонӣ)** аст, ки вобаста ба иҷрои амал бевосита ва бавосита мебошанд: арзонламоқ, арраламоқ, бараварламоқ, бўсаламоқ, миҳланмоқ, норозиланмоқ,

TILSHUNOSLIK

обрўйсизланмоқ, омихталанмоқ, оромланмоқ, парчаланмоқ, покланмоқ, хафаланмоқ, шодланмоқ...

Бо пасванди “–дош”. Дар сохтани исмҳо иштирок менамояд ва тобиши маъноии ҳамроҳиву муштарак дорад. Ин ванд баробар бо пешванди “ҳам-”- и тоҷикист: диндош, ҷондош, кўмақдош, оҳангдош, равишдош, шишадош...

Бо пасвандҳои “–аки”, “–қай”. Ин вандҳо каммаҳсуланд ва дар сохтани баъзе сифатҳо ширкат мекунад: хонаки, даҳанаки, чаппақай.

Бо пасвандҳои “–дай” ва “–дек”. Аз исму сифату ҷонишинҳо ба тарзи қиёс сифат ва зарфҳое месозад, ки ба аломат ва нишонаҳои ҳаракат далолат мекунад, муродиф бо ванди “–вор” ва пешоянди таркибии “ба мисли”-и тоҷикӣ мебошад: миҳдай, муштдай, хумдай, чиннидай, яхдай, ҳамишагидай, гулдай, мошдек, рустамдек, обжувоздек, кафдек,

Бо пасванди “–га”. Ин пасванд хусусияти шаклсозӣ доранд ва вобаста ба маъноӣ асос самти ҳаракатро ифода мекунад. Муродиф ба пешоянди “ба”-и тоҷикӣ мебошад: зиндонга, комига, косага, хонага, намоишгоҳга...

Бо пасванди “–часига”. Вандест, ба исму сифат ҳамроҳ гардида, ифодакунандаи тарзи ҳаракат мебошад ва тобиши қиёсӣ ҳам дорад. Муродиф бештар бо вандҳои “–она”, “–вор”-и тоҷикӣ мебошад: мардчасига, қаҳрамончасига.

Морфемаҳои ёрирасон аз худ тобишҳои гуногуни маъноӣ зоҳир карда, ба ин васила ба худ хусусияти вожасозӣ ва ё шаклсозӣ мегиранд ва шаклу маъноӣ грамматикӣ вожаҳоро тағйир медиҳанд. Дар забони тоҷикӣ бо роҳи сарфӣ сохтани вожаҳо маъмул аст ва бештар дар қолабҳои $\boxed{\text{реша}} + \boxed{\text{пасванд}}$, $\boxed{\text{пешванд}} + \boxed{\text{реша}}$, $\boxed{\text{пешванд}} + \boxed{\text{реша}} + \boxed{\text{пасванд}}$, $\boxed{\text{реша}} + \boxed{\text{реша}}$, $\boxed{\text{реша}} + \boxed{\text{миёнванд}} + \boxed{\text{реша}}$ сохтани калимаҳои тоҷикӣ хеле рушд кардааст. Таҳти таъсири ҳамин қолабҳои вожасозӣ дар забони ўзбекӣ ҳам қолабҳои нави калимасозӣ руҳ додаанд, ки дар онҳо созаҳои тоҷикӣ хеле зиёд мавриди истифода қарор мегиранд.

Бо пасванди –дон. Ин ванди калимасоз ба исмҳо ҳамроҳ гардида, зарфиятро ифода мекунад. Айнан ба ҳамин тобиши маъноӣ дар вожаҳои ўзбекӣ омадааст: исириқдон, кулдон, сувдон, уруғдон, ўқдон, қаймоқдон, қошиқдон, юқдон, ёғдон, манқалдон, билимдон ва ғ.

Бо пасванди –дор. Пасванди калимасоз маҳсуб ёфта, ба исмҳо ҳамроҳ гардида, соҳибиятро ифода мекунад. Ба ҳамин тобиши маъноӣ вожаҳои: байрақдор, жиловдор, куламдор, салмоқдор, тўловдор, тўшдор, унумдор, безақдор, ярадор, қориндор, қулдор, милтиқдор ва ғ.

Бо пасванди –зор: Ин ванди сермаҳсул аст. Ба исмҳо ҳамроҳ шуда тобиши маконӣ ва фаровонӣ дорад. Ба ҳамин тобиш дар якчанд вожаҳои ўзбекӣ истифода мешавад: кўкаламзор, кўкатзор, олмазор, теракзор, тиканзор, тошзор, туқайзор, узумзор, ўрикзор, ўрмонзор, ўтзор, қамишзор...

Бо пасванди –бон. Ҳамчун пасванд аз исмҳо исми нав месозад, ифодагари касбу кор, машғутияти кас мебошад. Ба ҳамин тобиши маъноӣ чанд калима дучор шуд: йилқибон, қайиқбон, қуйчибон, қуйбон, етимбон...

Бо пасванди –манд. Аз исм сифатҳои аслие месозад, ки ба ҳислатеву аломате соҳиб аст. Дар забони тоҷикӣ вожаҳое, ки бо ин ванд сохта шудаанд, хеле зиёданд ва онҳо чун вомвожа дар забони ўзбекӣ мавриди истифодаанд ва дар қатори онҳо ин калима пайдо шуд: аёлманд. Дар баъзе калимаҳои вомшуда дар шакли –ванд дучор омад, ба мисли: касалванд, нашаванд.

Бо пасванди –вор. Аз исм сифати нисбӣ месозад ва ҳамчунин тобиши муқоисавӣ ҳам дорад. Дар вожасозӣ зер ба ҳамин тобишҳои маъноӣ истифода шудааст: улуғвор, озуқавор, инивор...

Бо пешванди –она. Ванди сермаҳсули калимасоз буда, ба исмҳои ҷондор ва ифодакунандаи шахс пайваста, аломати ашро нисбати амал ифода мекунад. Ба ҳамин тобиши маъноӣ дар вожаҳои зер дучор мешаванд: ботирона, туркона, байрамона...

Важасозӣ дар қолаби $\boxed{\text{пешванд}} + \boxed{\text{реша}}$ дар сохтори калимасозии ўзбекӣ таърихан вучуд надоштааст ва таҳти таъсири забони тоҷикӣ ин роҳи калимасозӣ ба вучуд омада, дар пайравӣ ба вомвожаҳои пешванддори тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ ин қолаби калимасозӣ бо истифода аз пешвандҳои тоҷикӣ роиҷ мегардад.

Бо пешванди ҳам- Пешванди исмсоз аст ва тобиши маъноии ҳамроҳиро дорад. Ба ҳамин маъно дар вожаҳои ўзбекӣ мавриди истифодаи қарор гирифтааст: ҳамёстиқ, ҳамётоқ, ҳамюрт, ҳамтовоқ, ҳамқишлоқ...

Бо пешванди бе- Ин пешванд аз исм сифати аслие месозад, ки ба аломат ва хислате доро набудани ашёро ифода мекунад. Дар забони ўзбекӣ ба истиснои баъзе вожаҳо бо чунин тобиши маъноӣ калимасозӣ сурат пазируфтааст: беиш, беиз, бетухтов, беўшшов, бесуров, бесоқол, бесоноқ, бепичоқ, бекуч, беишқал, бесўнақай, бетергов, бетиним, бетутириқ, бетўхтов.

Бо пешванди но- Ба асосҳои феъл омада, ба аломату хусусияте соҳиб набудани предметро ифода мекунад. Дар забони ўзбекӣ ба дигар ҳиссаҳои нутқ ҳам пайвастанӣ ин пешванд бо чунин тобиши маъноӣ ба назар мерасад: нотекис, нотаниш, ноўрин, нотўқима, нотўғри, ноқулай...

Истифодаи пешвандҳои дигари тоҷикӣ дар вожасозии ўзбекӣ чандон маъмул нестанд ва он вомвожаҳое, ки аз забони тоҷикӣ ба ўзбекӣ бо пешвандҳояшон интиқол ёфтаанд, ба баъзе тағйиротҳои савтӣ мавриди истифодаи ҳамешагист. Масалан, дар “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” [3] бо пешванди “ҳам-“ наздики 60 вожа, бо бешванди “бе-“ зиёда аз 350 ва бо пешванди “но-“ зиёда аз 60 калима шарҳу тафсир шудааст. “Мувофиқ ба ҳисоби профессор Э. Бегматов дар таркиби луғавии забони ўзбекӣ бо пешванди “но-“ зиёда аз 400 адад ва ба пешванди “хуш-“ зиёда аз 150 адад вожаҳо дар истемоланд” [4.33].

Якчанд калимаҳои решагии тоҷикӣ, ки хусусияти вандвожагӣ (аффиксоидӣ) доранд, тавассути онҳо калимаҳои зиёде офарида шудаанд, бо истифода аз ҳамон вандвожаҳо дар забони ўзбекӣ ҳам вожаҳои зиёде дар нутқи хаттиву гуфтугӯии ўзбекӣ мавриди истифодаанд, ки ё қисми аввалӣ ва ё қисми дувуми калимаҳои ба ин васила сохташуда вандвожаҳост, ки аз забони тоҷикӣ ба ўзбекӣ вом шудаанд. Масалан:

Бо вандвожаи –хона. Ин вандвожа (суффиксоид) маънои маскан, иқоматгоҳ, иморат, хучра, макон, ҷой, ошёноро дорад. Ба ҳамин тобишҳои маъноӣ вожаҳои зиёде дучор шудан ва ё сохтан мумкин аст: иссиқхона, итхона, ишхона, кирхона, кўмирхона, отхона, сигирхона, совуқхона, товуқхона, туғуруқхона, уруғхона, яроғхона, ясовулхона, ўйинхона...

Бо вандвожаи –омўз. Аслан, ин вандвожаи “-омез” аст, ки ифодагари асоси замони ҳозираи феъл мебошад “-омўз” ҳам аз асоси замони ҳозираи феъл аст ва асоси замони гузаштаи он “омўхт” буда, шакли масдариӣ “омўхтан”-ро дорад. Ба ҳамин тобиши маъноӣ ба забони ўзбекӣ чун вандвожа ворид нашудааст ва ба тобиши маъноии “омез” мавриди калимасозӣ қарор гирифтааст: киноямўз, таънаомўз, таҳқиромўз, фармономўз, хижолатомўз, хушомадомўз, шикоятномўз, ҳазиломўз, ҳайратомўз...

Бо вандвожаи сер- Ин вожа, аслан, сифат аст ва маънои пур, саршор фаҳмида мешавад, чун вандвожа маънои зиёдӣ, бисёрӣ ва фаровонии чизро ифода менамояд. Ба ҳамин тобиши маъноӣ вожаҳои зиёдеро дар калимасозии ўзбекӣ дидан мумкин аст: серажин, сербола, сербошоқ, сербутоқ, сергак, серёмғир, серёғ, сержун, серилдиз, серсоқол, серсув, серсут, серсўяк, сертармоқ, сершовқин, серямоқ, серяпроқ, серқадок, серқаймоқ, серқатиқ, серқатнов, серқилтириқ, серқош, серқуёш.

Бо вандвожаи –фурўш. Асоси замони ҳозираи феъл буда, шакли масдариаш “фурўштан” мебошад. Дар қисми охири вожаҳо омада. фурўшандаи чизе буданро ифода мекунад: кўтарафурўш, терифурўш, юртфурўш, ўрикфурўш, ўтинфурўш, қатиқфурўш, унфурўш, ўрдақфурўш, товуқфурўш, олмафурўш, кўкатфурўш.

Бо вандвожаи –каш. Асоси замони ҳозираи феъл буда, шакли масдариаш “кашидан” аст ва чунин тобиши маъноӣ дар калимаҳои сохтаи зерин омада метавонад: термакаш, чизмакаш, чилдирмакаш, чилимкаш, яловкаш, қоракаш, қулочкаш, туякаш, белкаш, кўчирмакаш.

Бо вандвожаи –нома. Маънои мактуб, хат ва навиштаро дошта, дар забони тоҷикӣ вожаҳои зиёде бо ин вандвожа офарида шудааст. Дар забони ўзбекӣ ҳам ба ҳамин маънӣ калимаҳои бисёр дучор меояд: йилнома, йуриқнома, ойнома, ўлимнома, сўроқнома, буйруқнома, тилақнома, ишончнома, билдиришнома...

Бо вандвожаи –кор. Маънои шуғл, амал, пеша, ҳаракатро дорад. Дар вожасозии исму сифат фаёл аст. Чун асоси феъли замони ҳозира маънои кориданро ҳам ифода

TILSHUNOSLIK

мекунад. Ба ҳамин маънӣ ва ба аломату хусусияте соҳиб будани исму сифатшавандаро ба инобат гирифта, дар вожаҳои ба қор мебаранд: миришқор, тежамқор, уймақор, қурмақор, тариққор, буғдойқор...

Бо вандвожаи –хуш. Ин вожа маънои нек, зебо, дилкашро дорад, асосан ба исми ҳамоҳанг шуда, сифат месозад ва дар пайвандӣ бо вандҳои ўзбекии дигар шакл ва маънои грамматикӣ худро тағйир медиҳад: хушбичим, хушбуйин, хушқамас, хушчим, хушланмоқ, хушламоқ, хушлуқум, хушҳид, хушмомадгўйлик,

Бо вандвожаи –хўр. Аз асоси замони ҳозираи феъл аст ва маънои тановул қарданро дорад, шакли масдариаш “хўрдан” мебошад. Дар сохтани исмиҳои нав фаъол аст: ичкиликхўр, ёвғонхўр, ойликхўр, онтхўр, сувхўр, тикинхўр, ювиндихўр, ялоқхўр, ўтхўр, қаймоқхўр, қимизхўр, қовунхўр, қонхўр.

Бо вандвожаи –шунос: Аз асоси фаъли замони ҳозира буда, шакли масдариаш шинохтан аст. Ба исмиҳои ҳамоҳанг шуда, исмиҳои касбу қор ва машуғулияти касро ифода мекунад: тилшунос, овшунос, толашунос, тупроқшунос, ўруғшунос, юлдузшунос, ўлкашунос, ўрмоншунос, ершунос...

Ҳамин тавр, бо дигар вандвожаҳои тоҷикӣ қалимаҳои зиёди ўзбекӣ сохта шудаанд, ки нисбат ба миқдор аз вандвожаҳои болоӣ камтаранд. Бо вандвожаи **–соз** (йулсоз, кемасоз, пичоқсоз, ўйсоз, яроғсоз, қайиқсоз, қуролсоз), **бо –параст, –парвар** (ўйпараст, ўтпараст, болапарвар, тинчликпарвар, юртпарвар), **бо –тарош** (сочтарош, тоштарош), **бо –гир** (ишгир, сезгир), **бо –бачча**, ки шакли **–ваччаро** касб қардаст (бойвачча, ўғривачча, итвачча, қулвачча), **бо –гўй** (очиқгўй), **бо –дўз** (йурмадўз, эскидўз, этиқдўз, қалпоқдўз), **бо –боб**, ки шакли **–бопро** гирифтаст (қийимбоп, қуйлақбоп, ишбоп), **бо –зода** (улуғзода, хонзода, элчизода, юлчизода), **бо бад-** (бадбуруш, бадқовоқ) ва амсоли инҳо.

ХУЛОСА

Ба таври хулоса метавон гуфт, ки агар доираи истифодаи вожаҳои навбунёд васеъ гардида, хусусияти оммафаҳмиву умумиистеъмолий пайдо кунад, бешак ба захираи асосии забон ворид мегардад ва вожаҳое, ки чун мисол оварда шудаанд, аллақай дар таркиби луғавии забони ўзбекӣ мустаъмаланд. Бошад, ки иртиботи халқҳои тоҷикӣ ўзбек боз ҳам қавитар гардад ва дар раванди беҳшавии ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ сатҳи суҳанофариву суҳангустарӣ низ боло равад.

АДАБИЁТ

1. Э. Воҳидов, “Сўз латофати”, Тошкент, “Ўзбекистон”, 2018.
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 ва 2. М.: -СЭ, 1969,- ҷ.1. С. 952, ҷ. 2. С.950
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ҷилд 1-5. Тошкент: -Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006.
4. ¹ А. Бердиалиев, М. Т. Зокиров, “Ўзбек ва тоҷик лисоний алоқаси асослари”, Фарғона 2018.
5. М. Т. Зокиров, С.М. Қурбонова. “Ўзбек ва тоҷик тилларининг ўзаро фонетик таъсири”. Фарғона: -2019.